

Maturana i l'educació de les emocions

Ramon Alcoberro

Quan s'observen els canvis en la pedagogia als darrers trenta o quaranta anys salta a la vista com ha anat creixent la importància que s'atorga a les emocions. Gairebé ningú parlava d'aquests temes una o dues generacions enrere i ara s'han convertit en una qüestió central. L'educació del segle XXI s'ha fet més personalitzada i posa l'accent en els procediments. En bona manera aquest canvi de perspectiva es deu a l'obra de l'Humberto Maturana.

Hi ha un feix de raons que expliquen per què l'educació de les emocions s'ha convertit en un tema central a l'escola. De mig segle cap aquí hi ha la sensació que la frustració emocional i l'agressivitat creixen exponencialment en la infància i, molt especialment en l'adolescència. A risc que et diguin carca, és obvi que la crisi de la família (jo no en queden gaires que escriguin la paraula en singular) ha impactat de ple sobre l'escola i que el multiculturalisme ingenu ha fet un mal que es paga en desarrelament emocional i en individualisme eixorc. Sempre hi ha hagut criatures amb necessitats psicològiques mal resoltes, "objectors escolars" i productes de l'abandó patern, però l'escola tradicionalment les bandejava. La novetat –i un símptoma obvi del progrés de la civilització– és que cada vegada més la pedagogia està tenint en compte d'una manera eficaç el tractament d'aquests casos.

Els fonaments teòrics de l'obertura de la pedagogia al camp de les emocions es troben en la psicologia i de la teoria de sistemes, que han estudiat les conseqüències, sempre nefastes, dels desequilibris en tota mena d'organitzacions biològiques i culturals. Posats a ser pedants cal explicar que en els sistemes vius, l'equilibri no es pot aconseguir sense l'aportació d'energia externa. És a dir, si vostè no és capaç d'incorporar al seu organisme tota una sèrie de nutrients i d'informació que prové de l'exterior, acabarà per morir. Però –atenció!– si al sistema hi entra qualsevol cosa, sense cap mena de discriminació, també estarà en perill mortal.

Cap sistema suporta "qualsevol" novetat i un excés mal gestionat el liquida de pressa. Per entendre'ns, un got de vi potser no mata ningú, però si agafes el cotxe borratxo et jugues acabar fatal. L'educació no és diferent de qualsevol altre sistema. Incorpora novetat i, al mateix temps, organització. Una i altra es s'alimenten i es necessiten mútuament. Sense l'equilibri intern, el sistema fa crisi. Tot el debat sobre l'escola al darrer mig segle és un intent de respondre a la pregunta sobre quanta novetat podem suportar sense sucumbir.

Entre la munió de teòrics de la pedagogia contemporània potser el més seguit, com a mínim a l'Estat espanyol i a Amèrica Llatina és Humberto Maturana, que en un text clàssic *Emoción y lenguaje en educación y política*, va plantejar en la dècada de 1980 els fonaments teòrics de la valoració de les emocions en l'àmbit escolar. Per a Maturana, que sempre va considerar la vida com un sistema en equilibri inestable, la racionalitat té el seu fonament en les emocions que estructuren els marcs mentals des dels quals es fa possible pensar.

Les emocions, a diferència dels sentiments, no són bàsicament "continguts" descriptibles o objectivables sinó "procediments", maneres d'enfocar la visió i de mirar allò que veiem. En conseqüència, des de la perspectiva de la teoria de sistemes educar és tant com ensenyar a mirar el món i a reajustar o equilibrar la visió de les coses quan l'entorn es transforma (i ens transforma).

Som educats, en conseqüència, quan ens fem capaç d'entendre com ens relacionem creativament amb l'entorn i n'extraïem l'energia d'una manera equilibrada. Comprendre no és "saber coses". Més aviat és una necessitat psicològica bàsica en els humans perquè quan l'entorn se'ns fa incompreensible ens tornem agressius, brutals i encecats, de manera que la vida perd tot l'atractiu.

Tota la mania procedimental de l'escola d'ara (incloent-hi els excessos) prové de la convicció, molt compartida, que ja no sabem quines coses necessitaran els xiquets d'aquí a vint anys perquè el món haurà canviat a prou velocitat com a per a fer-se imprevisible. En conseqüència l'educació està tornant a les coses bàsiques i, per tant, a educar la curiositat més que no pas a omplir-se de continguts. Quan Maturana es pregunta "per a què educar" a *Educació i llenguatge...* es respon "per a recuperar aquesta energia fonamental que no destrueix i que no explota". D'aquí que les regles importin més que les dades i que la pedagogia insisteixi en preparar per a una socialització que inevitablement serà cosmopolita, amb el bo i el dolent del cosmopolitisme.

Ser educat és per a Maturana un aprenentatge de la convivència, amb la societat i amb la natura, perquè només aquestes dues instàncies poden donar-nos l'energia necessària per a mantenir-nos vius. Cada nen comprèn ell tot sol, però tots comprenen relacionalment "amb els altres", de qui extraïem models i estratègies. Tot això pot semblar molt abstracte, o fins i tot metafísic, però té unes conseqüències immediates en l'activitat de l'escola que necessàriament es configura segons el conuiu de la comunitat on s'insereix.

Comprendre va molt més enllà del pur coneixement de les dades que ens diuen el que cal fer. No té res a veure amb tornar-se "happy-happy" ni anar en globus a l'espai, o aplaudir en una habitació sense sostre, com si visquéssim en una cançó de Pharrell Williams. Serveix també per saber de què cal fugir, de què cal malfiar-se i a què cal tenir por. Configura un món perquè ensenyi a viure-hi d'una manera congruent, va a dir, entendre el sentit d'allò que es fa, situant-ho en un context relacional més ampli.

Ha corregut força a Twitter una anècdota un pel bèstia sobre un nen de nou anys rebufant mentre comptava amb els dits fent divisions. La mestra, veient-lo perdut, li havia comentat: "Xec, la vida és dura" i el nen li contestà enfestiat: "... i lo que em queda pa' morir-me!". El nen era un filòsof natural, però l'experiència és molt significativa. Educar seria ensenyar als alumnes les estratègies que els permetin viure i no arrossegar-se mentre esperen l'hora de plegar. De dividir se n'aprèn dividint i d'escriure escrivint i és el domini dels procediments el que allibera perquè permet construir estratègies creadores. Comprendre es pot comparar més a un viatge o a un camí que a una meta i és mestre qui et dona l'equipament per fer la via.

Estar envoltat de violència, de por o d'atur, fa senzillament impossible que un infant es pugui dedicar a allò que els mestretites habituals anomenen "estudiar". Un entorn sense respecte humà crea individus que miren el seu voltant des del ressentiment. I a l'inrevés, un món de criatures narcisistes, acostumades a rebre elogis pel simple fet d'existir i "ser tan bufons", produeix dependència emocional i angoixa. L'educació de les emocions no consisteix, doncs, a crear un ambient de plastilina, tou i enganxifós, sinó a dotar els xiquets d'eines per a superar creativament les petites frustracions, situant-les en un context on l'esforç sigui recompensat coherentment. Dotar de competències lingüístiques és important perquè fa possible que els alumnes siguin capaços, ells mateixos, de verificar les opinions i contrastar arguments.

Això es pot fer amb ordinadors o sense, perquè l'educació no és un problema de tecnologia sinó de l'actitud del mestre que crea un ambient de confiança i diàleg amb els xiquets. De vegades es mal interpreta el model d'educació que va proposar Maturana, perquè els sistemes basats en el seu model pedagògic són poc donats a exàmens i avaluacions quantitatives. Però ell sempre va dir que els alumnes necessiten adults a qui respectar, models vius i que, per tant, no era contrari al càstig. En aquest context la sanció (o el suspens) no es produeix quan algú s'equivoca, un fet del tot humà i inevitable, sinó quan reprovar permet avançar en un procés de transformació que ajuda superar els errors. Aquestes i altres aportacions de Maturana a la teoria de l'educació és obvi que es poden exagerar en un procés de "desescolarització" desequilibrat. Portades al límit, demanen un tipus de mestres "motivats" immune a les limitacions salarials de l'ofici o els propis condicionants de l'edat i la frustració emocional. Però Maturana te assegurat un lloc en la teoria pedagògica i les seves intuïcions són útils per a educar en societats complexes.